

BİR TOPLUMSAL KURUM OLAN ÜNİVERSİTE'DE ÖZERKLİK ve BİLİM ÖZGÜRLÜĞÜ*

Prof. Dr. Coşkun San*

1- Ön kabul :

Türkiye'de gerek 19.yy. sonu ve 20. yy. başı Osmanlı gerekse 20. yy. Cumhuriyet dönemlerinde kamu oyu üniversite özerkliğine ve bilim özgürlüğüne yeterince arka çıkmamıştır. Bu savın tersi doğru olsaydı, üniversitelerimiz bugün buldukları durumdan çok farklı bir konumda olurlardı.

2- Kavramsal açıklama ve kimi savlar :

Gerçek ve doğru bir iletişimin sağlanabilmesi için baş koşul, her alandaki söylem ve tartışmalarda temel dil araçları olarak başvurduğumuz kavramların ne anlama geldiklerinin ya da bunları kullananların söz konusu kavramlardan ne anladıklarının açıkca ortaya konmasıdır. Üstelik bu zorunluğun her yeni inceleme, araştırma ve tartışmadan önce bıkip usanmaksızın yinelenmesi gerekir ki, zaman içinde kavramların içerik ve kapsamlarında oluşabilen değişiklikler gözden kaçırılmasın ve böylece kısır çekişmelerin çıkmaz sokaklarına düşülmesin.

İşte bu yaşamsal gerekçenin ışığında, öncelikle "üniversite", "özerklik" ve "bilim özgürlüğü" kavramlarından ne anladığımı açıklayarak konuya girmek istiyorum.

a- Üniversite :

Üniversiteler, bilimsel bilgi üretmek ve bu bilgiyi üretecek kadroları yetiştirmek birincil amacına yönelik olarak ortaya çıkmışlardır. Daha açık bir deyişle üniversitenin başat işlevi inceleme-araştırma ve bilim adamı yetiştirme erçinde odaklaşır. Üniversitenin ikincil hedefi ise, üretilen bilimsel bilgilerin yayılması ve yaygınlaştırılmasıdır. Bu hedefe varmak için başvurulacak araçlardan biri yayın, diğeri

*Bu çalışma 3. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nin 22 Ekim 1992 tarihli açık oturumunda bildiri olarak sunulmuştur.

*A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

özellikle uygulamalı bilim dallarında buluşların pratiğe aktarılması (söz gelimi, prototip yapımı gibi) ve sonuncusu ise eğitimidir.

Görüldüğü gibi gerçek bir üniversitenin birincil amacı okullaşma oranına niteliği olabildiğince düşük nicel katkılarda bulunmak değil, tersine bilimsel bilgi üretmek ve bu üretimi katlıyarak artırabilecek nitelikli kadrolar yetiştirmektir. Lisans eğitimi ise, üniversitenin ikincil hedefinin araçlarından yalnızca birini ve sonuncusunu oluşturur.

Bu bilimsel gerçeklere karşın Türk kamu oyu, öğretim üyesi kökenli politikacılarının büyük bir kısmı da dahil olmak üzere üniversiteyi, genç insanları belli mesleklere hazırlamakla yükümlü bir kurum olarak görmektedir. Bu çok yanlış ve bilimin geleceği açısından büyük tehlikeler taşıyan kanı ne yazık ki, üniversite öğrencileri arasında da yaygındır. Gerçekten de, pratik yaşamda kullanılabilecek bilgilerin üniversitelerde yerilmediği totolojik savı, özellikle öğrenciler arasında birçok yandaş bulmaktadır. Oysa üniversite, öğrencilere meslek öğretmez. Üniversite, belli bir mesleğin öğrenilmesi için temel nitelikteki bilimsel bilgileri yani her özgül alandaki kuramları ve bu kuramları denetlemek için gerekli yöntemleri aktararak, ilerde uygulanacak meslekler için zorunlu olan bir alt yapıyı oluşturur. Öğrencilerin, belli bir üst konumdan bakarak, ilişkileri doğru olarak kurma becerisini kazanmalarına çalışır. Kısacası üniversite, akademisyen yetiştirir, pratisyen değil. Kuramsal bilgilerin uygulamaya aktarılması, üniversite sonrası staj dönemlerinin işlevidir ve meslek üniversitede değil, mezun olunduktan sonra doğrudan herbir meslek alanında öğrenilir.

Yükseköğretim Kanununun meslek okullarını üniversite çatısı altına almış olması, eğer bu okullara akademik kariyer zorunluğu getirmese idi, yukarıda anılan ilkeye aykırı düşmeyecekti. Oysa üniversite çatısı altına alınmış olmaları hiçbir bilimsel gerekçe ile meşru gösterilemeyecek olan ve birer orta öğretim kurumu niteliğinde bulunan konservatuvar öğretmenlerine öğretim üyesi cübbesi giydirilmiş olması, ortaya trajikomik bir tablodan başka birşey çıkaramamıştır. Bu bağlamda oluşturulan "Mesleki Eğitim Fakülteleri" ise, dünya yüksek öğrenim tarihine bir başlıkta bu denli çelişik ve saçma ifadenin yer aldığı ilk, tek ve umud edilirdir ki, son örnek olarak geçmişlerdir.

b- Özerklik :

Üniversite denince, özellikle ülkemizde hemen akla gelen bir diğer önemli kavram ise özerkliktir. Özerklik (autonomie-muhtariyet) sözcük anlamına göre, kendi kendini yönetmektir. Daha açık bir deyişle, üniversite mensuplarının kendi içlerinden seçtikleri kişilerden oluşan organlar aracılığı ile üniversiteyi yönetmeleridir. İnceleme-araştırma konularında önceliklerin saptanması, bilim adamı yetiştirme gereksinimlerinin belirlenip, bu konudaki programların geliştirilmesi, yayınların desteklenmesi, bilimsel denetim ve en yeni bilimsel bilgilerin öğrencilere aktarılmasındaki yöntemlerin tartışılarak yaşama geçirilmesi, bir üniversite yönetiminin belli başlı görev ve yetki alanını oluşturur. Yukarıda anılan özgül konularda bağlayıcı kararlar alma yeteneği ve yeterliği ise, kural olarak yalnızca üniversite mensuplarında bulunabilir. O nedenle ki, özerklik bir heves, bir korunma içgüdüğü olmaktan çok, olur olmaz dahi çocuk karışmalarından kurtularak, bilimsel gereklere uygun bilgi üretimi, bilim adamı yetiştirme, iç denetim, yayın ve nitelikli bir eğitim gerçekleştirmek için zorunlu bir ön koşuldur.

Burada açıkça belirtilmiş bulunan yaşamsal gerekçeler nedeniyle, kamu oyunun nitelikli denetimi sonucunda yalnızca Amerikan toplumunda işleyebilen "mütevelli

sistemi" ülkemizde uygulanamaz. Çünkü aşağıda daha ayrıntılı olarak irdelemeye çalışacağım biçimde, Türk kamu oyunda üniversitenin önemi ve işlevleri konusunda yeterli bir bilinç düzeyine ulaşılabildiğini ileri sürmek, olanaklı değildir. Kaldı ki, Türk üniversite sistemi aksaklık ve eksikliklerine karşın kıta Avrupası modeline göre kurulmuş ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Transformasyon hevesleriyle Amerikanlaştırılıp, yeniden yaz-boz tahtasına çevrilmesi, orta vadede herhangi bir yarar sağlaması bir yana, özellikle 1981'den bu yana iyice yozlaştırılmış üniversitelerimizin tümüyle elden çıkmasından başka bir sonuç doğurmayacaktır.

Özerklik kavramı, irdelemeye çalıştığım gibi ağırlıklı olarak yönetsel özerklik anlamına gelmektedir. Mali özerklik, ancak döner sermayeye benzer düzeneklerde söz konusu olabilir, çünkü bilimsel bilgi üretmek, laboratuvar ve alan araştırmaları yapmak, bilim adamı yetiştirmek, yayın ve eğitim pahalı etkinliklerdir ve kamu desteği olmaksızın gerçekleştirilemezler. Böyle olunca da kamunun, verdiği paraların nereye, ne ölçüde harcandığını bilmesi ve sonuçları denetlemesi en doğal hakkıdır. Öyleyse mali özerklik, abartılı bir kavramdır ve yönetsel özerkliğin zorunlu bir ögesi oluşturamaz. Üniversite, amaçlarını gerçekleştirmek için gereksinim duyduğu mali kaynakların kapsamını hükümete bildirmek ve ayrılan fonları gene kamunun denetiminde kullanmakla yükümlü olmaktan öte bir yetkiye sahip değildir.

Bilimsel özerkliğe gelince, bu da özellikle ülkemizde, özerklik kavramını sulandırmak ve amacından saptırmak, ayrıca bilim ve sanat özgürlüğünü gözlerden kaçırmak için bulunmuş olan bir sözde kavramdır.

c- Bilim ve sanat özgürlüğü :

Gerçekten bilimsel bilgi üretebilmenin ön koşulu, bilim ve sanat özgürlüğünün varlığıdır. Eğer bir ülkede bu özgürlük yoksa ya da çok sınırlıysa, üniversitelerin her türlü finansal kaynaklara kavuşturulmuş olmaları, hatta özerk bir yapıda bulunmaları bile, bilimsel bilgi üretebilmeleri, yetkin bilim adamı yetiştirebilmeleri, özgün yayınlar yapabilmeleri için yeterli değildir. Bilim ve sanat özgürlüğüne gelince, bu özgürlüğün bir ülkede varolan temel hakların içerik ve kapsamından soyut bir biçimde ele alınabilmesi de olanak dışıdır. Daha açık bir deyişle, aksak bir demokrasi ortamındaki total özgürlük yapısı, asla üniversitenin gereksinim duyduğu bilim ve sanat özgürlüğü için uygun bir ortam oluşturamaz. Kaldı ki bilim ve sanat özgürlüğü, insan yaşamına yönelmesi olası tehditler dışında, kesinlikle sınırlandırılmıyacak özgürlükler arasında yer alır ve olabildiğince geniş bir biçimde kullanılabilir.

Buraya kadar ele alınan savlar özetlenecek olursa, özerkliğin yalnızca yönetsel özerklik olarak ağırlık taşıdığı, mali özerkliğin ayrıksı durumlar için söz konusu edilebileceği, bilimsel özerkliğin ise bir aldatmaca olduğu açıklıkla ortaya çıkacaktır.

3- Sorunların kaynağı :

Bildirim başında, Türk kamu oyunun üniversite özerkliğine ve bilim özgürlüğüne yeterince arka çıkmadığını ileri sürmüştüm. Bu tutum, başlıca üniversite, özerklik ve bilim özgürlüğü kavramlarının kamu oyuna yeterince ve doğru olarak bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan, kamu oyunu bilgilendirecek ve onu biçimlendirecek kanalların da, bu açıdan umut verici bir bilgi ve bilinç düzeyinde bulundukları söylenemez. Kamu oyunun bilgilendirilmesinde önemli yer tutan devlet televizyon ve radyolarının yakın zamanlara dek sergiledikleri tutum ortadadır. Basının önemli bir

kesimi, 12 Eylül darbesinden sonra üniversitelere özel bir ilgi göstermiş ve yozlaştırmaya karşı çıkmış olmakla birlikte, her zaman nitelikli yayınlar yapamamıştır. Asıl işin en acısı, üniversite mensuplarının önemli bir bölümü, özerklik ve bilimsel özgürlüğü savunmak bir yana, bu kavramlara karşı çıkmışlardır ve karşı çıkmaya devam etmektedirler. Kuşkusuz bu ürkütücü tablo karşısında, yalnızca kamu oyunun değil, aynı zamanda ve öncelikle kamu oyunu oluşturan odakların sorgulanması ve suçlanması gerekir.

Genelde üniversitelerin, özeld Türk üniversitelerinin gelişmelerinin ayrıntılı bir biçimde irdelenmesi, bu bildirin kapsamı dışında olmakla birlikte, kimi can alıcı noktalara değinmek yerinde olacaktır.

4- Geriye bakış :

Batı üniversiteleri de 14. yy. dan başlayarak, tıpkı medreseler gibi, ağırlıklı olarak dinsel bilgilerin verildiği kurumlar niteliğinde idi. Ne var ki, batıda üniversiteler rönesans-reform-aydınlanma çizgisinde kamu oyuna mal olarak, bugünkü konumlarına ulaştılar. Medreseler ise, batıda görülen söz konusu çizginin en silik bir etkisi bile doğuya yansıyamadığı için, kendilerini üretip geliştiremediler. Bu nedenle, medreseleri bir yana bırakacak olursak, Türk üniversite tarihinin bir "müdahaleler tarihi" olduğunu görürüz. Gerçekten de ülkemizdeki üniversiteler, belli bir evrimleşme süreci içinde toplumun kendiliğinden oluşturduğu kurumlar haline gelemediler. **Kanımca, şimdye kadar hiç ya da yeterince açıklıkla ele alınmayan bu sosyolojik gerçeğin üzerinde titizlikle durmak gerekir.**

Ülkemizde batıdaki üniversitelere benzer bir kurumun oluşturulması, ilk kez 1846'da kararlaştırılmış, ancak Darülfünunu 1863 başında açılabilmiştir. Medreselerin yoğun eleştirisine uğrayan Darülfünun, 4000 kitabıyla birlikte binası da yanınca 1865 yılına dek ortadan kalkıvermiştir. 1870'de yeniden açılan Darülfünun, doğa bilimleri deneylerinin dine aykırı olduğu suçlamaları sonucunda 1871'de yeniden kapatılmıştır. 1874-75 öğretim yolundan 1882'ye dek Mekteb-i Sultani içinde Darülfünun benzeri bir okul açılmışsa da, bu girişim de başarılı olamamıştır¹.

1900'de yeniden Darülfünunu Şahane adıyla açılan üniversitede, 1912 yılında kimi iyileştirmeler yapılmak istenmiş, ancak bu girişim de tıpkı 1919 reformu gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştır².

Cumhuriyet kurulduktan sonra, Darülfünun'da medrese geleneği ile üniversite anlayışı çatışmış, ancak bu çatışmadan anlamlı bir sentez doğmamıştır.

Gerçek anlamda üniversitenin temelleri, kendisi de gene bir müdahale olan 1933 reformu ile atılabilmektedir. 1947-48 yıllarındaki müdahale ise, sonradan sosyal-psikolojinin kurucuları arasındaki onurlu yerini alan Muzaffer Şerif Başoğlu, ayrıca Niyazi Berkes, Ekrem Karpat gibi değerlerin, Amerika'nın ünlü Yale ve Harvard üniversitelerine, Pertev Naili Boratav'ın da Fransa'ya kaptırılmasına neden olmaktan başka bir işe yaramamıştır. 1957'den sonra, hoş gitmeycn öğretim üyelerinin Bakanlık emrine alınması moda olmuş, üniversitenin açık desteği ile yapılan 27 Mayıs darbesinin

¹Akyüz, Y., Türk Eğitim Tarihi, Ank. 1989, s. 188 vd.

²Akyüz, a.g.e., s. 300-302.

ilk hedef aldığı kitlelerden birini ise, öğretim üyeleri oluşturmuş ve aralarında bu ülkenin yetiştirdiği en yetkin bilim adamlarının da bulunduğu 147 öğretim üyesi ve yardımcısı kapı önüne konuvermiştir. 1961 Anayasa' sını ile getirilen "idari özerklik", biraz da üniversite yöneticilerinin ortodoks uygulamaları sonucunda, ama öncelikle toplumca benimsenmediği için, çok kısa bir sürede boy hedefi haline getirilmiştir. 1963 yılında Koalisyonun CHP kanadından bir Milli Eğitim Bakanı, üniversiteleri denetleme kılıfı içinde yüksek öğretim kurumlarına, yeniden siyasal iktidarların vesayeti altına alma girişimini başlatmıştır.

1968 öğrenci hareketleri, A.B.D. dahil tüm batıda devrimsel nitelikte değişiklikleri gündeme getirip, üniversitelerin demokratikleşmesini sağlarken, Türk üniversiteleri bu fırtınayı sınıf geçmede kimi kolaylıklar sağlayarak atlattılar, hemen arkasından gelen 12 Mart 1971 darbesiyle de, idari özerkliğin kısıtlanmasına seyirci kalakalmışlardır. 1974-75 de oluşması önlenemez bir biçimde kurulan ve şimdiki Yök yanında pek masum kalan ilk Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Anayasa Mahkemesinin doğru, yerinde ve anayasaya uygun bir kararıyla anayasaya aykırı bulunmuş, böylece mukadder son, bir süre ertelemeye uğramıştır.

Tüm bu açıklamalardan çıkan sonuç, toplumumuzun kendiliğinden üniversiter bir yapıyı doğurabilmesi bir yana, zorla kurulmak isteneni de benimseyip bağrına basmadığıdır. Toplumun oluşturmadığı ve korumadığı üniversite ise, kimileri iyi niyetli de olsa, siyasal müdahalelerin at oynattığı bir alan haline gelmiştir. Üstelik üniversite, kendi iç dinamiklerini de yeterince oluşturamamış, böylece müdahalelere karşı koyma konusunda yetersiz kalması bir yana, söz konusu müdahalelere destek vererek, yüz kızartıcı bir suç işlemiştir.

5- Varılan nokta :

bugün en gelişmişinden en az gelişmişine dek, tüm Türk üniversiteleri 1933 yılından bu yana, görece olarak en düşük düzeylerinde bulunmaktadırlar. Kendisi de bir müdahale olan 1933 üniversite reformu, özellikle çoğu nitelikli yabancı bilim adamlarının bilgi üretme ve daha da önemlisi, bilim adamı yetiştirme konusunda gösterdikleri titiz çabalar sayesinde başarıya ulaşmıştır. Söz konusu reformun üniversitelere kazandırdığı ivme, yavaş yavaş düşen bir eğilim göstermekle birlikte, 1981 yılına dek sürmüştür. Aynı yıl yürürlüğe giren Yükseköğretim Kanunu ve özellikle bu yasanın bile amaçlarını aşan uygulamalar, özerkliği tümüyle ortadan kaldırmış, bilimsel özerklik aldatmacası bu dönemde uydurulmuş, temel hak ve özgürlüklerin olabildiğince kısıtlandığı bir siyasal ortamda bilim ve sanat özgürlüğü de neredeyse tümüyle yokedilmiştir. Bilimsel bilgi üretiminin temel direkleri olan kuşku ve eleştiri yerini, tam bir suskunluk ve teslimiyete terk etmiş, böylece nitelikli bilgi üretimi durma noktasına gelmiştir. Bilim adamı yetiştirme standartlarının kabul edilmez bir biçimde düşürülmesi bir yana, kadrolar belli siyasal sentezlere göre şişirilmiş, böylece bilim adamlığının saygınlığına ve çekiciliğine ağır darbeler vurulmuştur. Ana işlevinden uzaklaştırılan üniversite, çok eksik bilgi üretimi ve çok yetersiz öğretim üyesi ile, nitelikleri çok tartışma götürür yüzbinlerce genç insanı, çok kalabalık sınıflarda ve varsa eğer, donanımı çok eksik laboratuvarlarda yetiştirir duruma düşürülmüştür.

Özet olarak Yükseköğretim operasyonu kesin bir başarıya ulaşmış ve Türkiye'de üniversiteler ana amaçlarından uzaklaştırılarak ancak demokratik bir özerklik ve bilim özgürlüğü ortamında, belki onlarca yıl sonra kendilerini toparlayabilmeleri olası bir konuma getirilmiştir.